

הרב ישראל דנדרוביץ

מח"ס הנחמדים מזהב
עורד

'צוהר תעשה לתיבה' ואיסור 'חצי שיעור'

אביו של הגאון רבי אליהו קלצקין חידד את בנו בהיותו צעיר לימים בשאלה מאתגרת: מה הקשר הסמוי בין המחלוקת על צוהר התיבה שבנה נח עם המחלוקת על איסור חצי שיעור? הבן הפליא למצוא את הבריה התיכון העובר בין המחלוקות, ובעקבותיו נלך ונמצא קשר נוסף המחבר בין שתי המחלוקות.

'בימי ילדותי שמעתי לקח בתורת ה'

בוצין מקטפיה ידיע, היה שר התורה הגאון הנורא רבי אליהו קלצקין זצ"ל, רבה של עיר ואם בישראל לובלין, עוד בהיותו רך בשנים כבר התפרסמה חכמתו המופלאה, וסיפורי מופת על כשרונותיו הברוכים והנדירים הילכו לפניו והתבררו בבתי המדרשות, למרות גילו הצעיר היה עוסק בסוגיות קשות שבש"ס, וכיניק וחכים טובא הפליא לחדש בהם כיד ה' הטובה עליו.

לימים פרסם רבינו את ספרו הנכבד 'אבן הראשה' (ווארשא תרמ"ז), ובהקדמה שהציב בראשה הוא מספר על אביו שחינכו בדרכי הלימוד הנכונים והישרים, ועל החיוב לרדת לעומקם של דברי הש"ס והפוסקים, כאשר מורשה הייתה בידו מאת רבו הגאון בעל 'חתם סופר' אשר בישיבתו הוא למד.

וכך הוא כותב: "אודה לה' אשר שם חלקי מיושבי בית המדרש, ובימי ילדותי שמעתי לקח בתורת ה' מכבוד אדוני אבי מורי ורבי הרב הה"ג חכם ובקי, המפורסם בתורתו וביראתו, סיני ועוקר הרים, יראת ה' היא אוצרו, כקש"ת מוהר"ר נפתלי הירץ שליט"א, הרב דק"ק שימבורג בקורלאנד... והוא חנכני בדרך הלימוד הישר בש"ס ופוסקים, כאשר קיבל דרכי הלימוד מרבתי הגאונים זי"ע, וביחוד מהגאון אור עולם נזר ישראל מהר"מ סופר זצלה"ה, בעל המחבר שו"ת חתם סופר אשר כבוד אאמ"ו הרב שי' זכה ללמוד בישיבתו כשתי שנים".

'מקונטרס השיטות אשר חיברתי בימי נעורי'

בהמשך ההקדמה ממשיך רבינו ומספר על חיבור מיוחד ומקורי אותו הוא ערך בימי חורפו. חיבור שתכליתו היא לברר את מקחם של תנאים ואמוראים ולהראות

באצבע כיצד הם הולכים לשיטתם ממקום למקום במחלוקותיהם. רבינו אף מדגיש את התועלת העצומה המצויה בכך, והיא שעל ידי בירור יסודות המחלוקות השונים והעיון בשורשיהם מתיישבים ומתורצים קושיות וסתירות רבות.

רבינו נקב את שם החיבור 'קונטרס השיטות', וכשמו כך הוא היה: בירור מקיף על שיטות חז"ל השונות ועיון במכמניהם עד לגילוי קשר ה'לשיטתו' המצוי בכל מחלוקת ומחלוקת.

כדוגמאות למלאכה הגדולה המצויה בחיבור, טורח רבינו להעתיק מעט פנינים מתוך קונטרס זה, וכך הוא כותב על כך: "הנני מעתיק בזה גרגרים קטנים לדוגמא מקונטרס השיטות אשר חיברתי בימי נעורי לבאר בדרך פשוט, דתנאי ואמוראי הש"ס לטעמייהו אזלי במחלוקתם, והוא רב התועלת, כי בזה יתיישבו כמה קושיות וסתירות".

למעשה, לא זכינו לאורו השלם של חיבור מיוחד זה, ועד עצם היום הזה הוא לא נדפס, ייתכן שהחיבור נאבד מידי רבינו בגניבה גדולה אשר פקדתו, ובה נעלמו ממנו רוב חידושי. על גניבה זו מתאונן רבינו במר נפשו (בהמשך ההקדמה שם): 'זה מקרוב נגנבו ממני מרבית חידושיי, כאלף גליונות על כל הש"ס ופוסקים, אשר טפחתי ורביתי בעמל ויגיעה עצומה הרבה שנים לילות כימים, ובזכרי אלה תשתוחח ותהמה נפשי עליה'; ושמא, אף חיבור זה היה מהחיבורים הנגנבים. ושמא, סיבות אחרות היו לכך, ואין אתנו יודע עד מה.

כך או כך, אותם מעט מזעיר של פנינים יקרים אלו לא ללמד על עצמם בלבד יצאו כי אם ללמד על הכלל כולו יצאו: על שיטת הלימוד המקורית, המתייגעת ומוצאת כי חכמי המשנה והתלמוד לשיטתם הולכים בכל המחלוקות בהם הם מעורבים.

קמץ חדש מתוך 'קונטרס השיטות'?

נקל לשער כי נפגשות הם דרכיהם של שתי ידיעות אלו שסיפר רבינו על ימי נעוריו, ואביו הגאון רבי נפתלי הירץ שחינכו 'בדרך הלימוד הישר בש"ס ופוסקים' הוא אף אשר לימדו את התועלת המצויה במציאת יסודות המחלוקת של התנאים והאמוראים ההולכים לשיטתם, והוא זה שהראה לו כי בדרך לימוד זו מתיישבים כמה קושיות וסתירות.

אם כי כאמור אין בידינו כל מידע נוסף על החידושים שהופיעו בתוך 'קונטרס השיטות', מלבד אותם קטעים ספורים אותם הציע רבינו כדוגמא, הרי שקבלה בידינו על שאלה מאתגרת שהציב אבי רבינו לפני בנו העילוי בהיותו רך בשנים, שאלה העוסקת בגילוי יסודות שתי מחלוקות הקשורות זו לזו, ותשובה עמוקה ומחודדת אותה הוא הפליא לענות תיכף ומיד, כשבהתאם לכל האמור עד כה הרי זה עולה יפה הן עם עובדת היות האב מלמד להועיל את בנו בדרך הלימוד הישר והן עם עובדת היות רבינו עוסק בימי חורפו בגילוי היות החכמים הולכים לשיטתם.

אין זה דבר רחוק לומר, שלפנינו מתגלה קטע נוסף מתוך אותו 'קונטרס השיטות', רעיון מחודש אשר אף בו הפליא רבינו להניף את ידו החזקה ולגלות את צפונות מחלוקות חכמי ישראל.

המחלוקת מה הוא הצוהר והמחלוקת באיסור חצי שיעור

כתיב (בראשית ו, יג-טז): "וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים לְנֹחַ קָץ כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ. עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי גִפְרִי... צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה". ומפרש רש"י: "צוהר - יש אומרים חלון, ויש אומרים אבן טובה המאירה להם".

סח הגאון רבי שמואל אויערבאך ואמר, כי כך שאל הגאון רבי נפתלי הירץ קלצקין, את בנו העילוי אליהו: כיצד תלויה מחלוקת זו אם צוהר התיבה הוא חלון או אבן טובה, במחלוקת המפורסמת האם איסורו של חצי שיעור הוא איסור מהתורה או שמא אין הוא אלא איסור מדרבנן, וכפי ששינונו במסכת (יומא עג, ב): "דאיתמר, חצי שיעור, רבי יוחנן אמר: אסור מן התורה, ריש לקיש אמר: מותר מן התורה"?

כדי להקל על המעיינים נקדים ונביא את הדברים, כלשון בהם הובאו במאסף 'ישורון' (ניסן תשס"ה, עמוד תשנ"ג), מפי הגרש"ב הכהן דויטש ששמע מבעל השמועה, ולאחר מכן נרחיב בשפה ברורה ונסביר את התשובה המחוכמת שהשיב רבינו לאביו על אתר:

"**מסופר** כי אביו הגאון רבי נפתלי הירץ זצ"ל חד לו חידה בימי ינקותו: כיצד נוכל לתלות את שתי הדעות בביאור הכתוב 'צוהר תעשה לתיבה' – חלון או אבן טובה, בפלוגתא דחצי שיעור אי אסור מן התורה?

לא נזקק הנער לרגעים המועטים אותם קצב לו אביו לפתרון החידה, עד מהרה פתר, וכך אמר: הרי את הקושי כיצד שמר אברהם אבינו ע"ה את התורה והלא 'בן נח ששבת חייב מיתה', מיישבים שעשה מלאכה פחות מכשיעור, דלגבי בן נח דלית בהו הלכות שיעורין - מיקרי שעשה מלאכה ולא שבת, וכלפי דין ישראל - שמר את השבת.

אמנם כל זה אינו אלא אם חצי שיעור מותר מן התורה, אבל אי אסור מן התורה לא העלינו ארוכה דחילל את השבת. על כרחנו נצטרך לומר דלהך מאן דאמר - קרא דיום ולילה לא ישבותו' לא קאי אדם, לאסור שביתה על בני נח, אלא שזו הבטחה על העיתים שלא ישבתו מכאן ואילך, כפשטיה דקרא.

אמנם זה תלוי אם שימשו מזלות בימי המבול, דאם שימשו מה מקום יש להבטחה זו והלא מעולם לא פסקו, ואם לא שימשו יכולים אנו לפרש שזו הבטחה כנוכח (ראה רש"י על הפסוק הנ"ל).

והנה המחלוקת בפירוש תיבת 'צוהר' אי הוי חלון או אבן טובה תלויה גם כן

בזה, דאם שימשו מזלות והיה אור החמה, סגי בחלון, ואי לא שימשו והיה חושך צריכין היו לאבן טובה.

מעתה רבי יוחנן דסבירא ליה ‘חצי שיעור’ אסור מן התורה, דלדידיה חייבין אנו לומר דקרא דיום ולילה לא ישובתו אינו אסור לבני נח לשבות (דאם לא כן כיצד שמר אברהם אבינו את התורה), אלא הבטחה שהעתים יתנהגו כסדרן (וזאת כאמור משום שלא שמשו מזלות בימי המבול), הוא זה דסבירא ליה ד‘צוהר’ היינו אבן טובה, שהרי לא היתה אורה ולא סגי בחלון. וריש לקיש דסבירא ליה ‘חצי שיעור’ מותר מן התורה, ולפיכך אפשר היה לאברהם אבינו ע”ה לשמור את השבת בעשיית מלאכה פחות מכשיעור, גם אי נימא דקרא דלא ישובתו קאי אדם ולאסור עכו”ם ששבת, ואינו מפרש דקרא קאי אמזלות, וזאת משום דסבירא ליה דשימשו המזלות בימי המבול ואין צורך להבטחה דלא ישובתו כיון שלא שבתו מעולם, שפיר יכול לפרש ד‘צוהר’ היינו חלון כיון שהיתה אורה.”

מצטטי הסיפור הוסיפו ונתנו בזה טעם לשבח בתוספת נופך על האמור, כשירשה להעיר שברור שלזו בעצם נתכוון רבינו: “דו”ק ותשכח שרבי יוחנן דסבירא ליה ‘חצי שיעור’ אסור מן התורה’ סבירא ליה בסנהדרין (קת, ב) דצוהר היינו אבן טובה, והוא סבר בבראשית רבה דלא שימשו מזלות בימי המבול, וריש לקיש דס”ל חצי שיעור מותר מן התורה, ס”ל בסנהדרין (נח, ב) דקרא דיום ולילה לא ישובתו קאי אדם, דעכו”ם ששבת חייב מיתה.”

כוונת רבינו בתשובתו

לצורך הבנת תשובתו המפולפלת של רבינו, נקדים כמה וכמה הנחות יסוד עליהם מתבססת תשובה זו: נאמר (בראשית ח, כב): “וַיֹּם וַלֵּילָהּ לֹא יִשְׁבְּתוּ.” ומפרש רש”י: “יום ולילה לא ישובתו - מכלל ששבתו כל ימות המבול, שלא שמשו המזלות ולא ניכר בין יום ובין לילה. לא ישובתו - לא יפסקו כל אלה מלהתנהג כסדרן.” פירושו זה של רש”י הוא פשוטו של מקרא, ולדבריו אין כוונת הפסוק אלא לומר שהעתים והעונות לא יוסיפו וישתנו.

ברור כי אין פירוש זה יכול להיאמר אלא אם כן אנו סוברים כי לא שמשו המזלות בימי המבול, ולפיכך היא שבאה ההבטחה כי מכאן ואילך לא יוסיפו וישבתו המזלות. שהרי כבר נחלקו תנאים בעניין זה, וכמו שדרשו (בראשית רבה לג, ג): “רבי יהושע אומר: ‘לא ישובתו’ מכלל ששבתו, אמר רבי יוחנן: לא שמשו מזלות כל י”ב חדש. אמר לו רבי יונתן: שמשו אלא שלא היה רשומן ניכר.” ומפורש כי רק אם אנו סוברים שהמזלות לא שמשו בימי המבול, יכולים אנו לומר שבאה כוונת הפסוק שמכאן ואילך לא יוסיפו עוד לשבות המזלות; אך אם גם בימי המבול שמשו המזלות, מה מקום יש

לומר כי לא ישבתו המזלות, והלוא מעולם הם לא שבתו.

אולם ישנו פירוש נוסף לפסוק זה, והוא כמו שאמרו במסכת סנהדרין (נח ב): "אמר ריש לקיש: נכרי ששבת, חייב מיתה, שנאמר 'יום ולילה לא ישבתו'. ואמר רב: אזהרה שלהן זו היא מיתתן". לפירוש זה באה התורה להזהיר כי רק לבני ישראל מותר לקיים את מצות השבת, ונכרי ששבת חייב מיתה.

והנה הקשו רבותינו המפרשים, כיצד אמרו (יומא כח, ב): "אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה", והלוא אחת ממצות התורה היא שמירת השבת, ובן נח אסור בשמירת שבת, וכפי שהבאנו זה עתה כי נכרי ששבת חייב מיתה. ויש להדגיש שאין קושיה זו אמורה כי אם לפי דרשה זו שאמר ריש לקיש, שמפסוק זה נלמד איסור שביתה לנכרי, אולם לפי פשוטו של מקרא, שאין כוונת הפסוק אלא לכך שלא ישתנו העונות, אין כל מקום לקושיה זו.

ובגוף קושיה זו מצאנו להגאון בעל 'ערוך לנר' בספר תשובותיו שו"ת 'בנין ציון', אשר תירץ כי למאן דאמר חצי שיעור מותר מהתורה, ניתן לומר כי אברהם אבינו היה עושה בשבת מלאכה בחצי שיעור, ועדיין זה נחשב כשמירת שבת לגבי ישראל, ואילו מצד היותו נכרי אשר אין בו שיעורים אינו נכרי ששבת, וכך כתב זאת (סימן קכו):

"והנה ידוע קושית המפרשים... להנך שיטות דלאבות קודם מתן תורה היה דין ישראל רק להחמיר ולא להקל, היאך נהגו לענין שבת, והרבה כבר נדבר בזה... אמנם לענ"ד... לא קשה קושית המפרשים... שהרי לפי מה שכתב הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ט), 'שיעורים לא נאמרו לבני נח', ולפי זה גם בעשה הבן-נח מלאכה בחצי שיעור, כגון שקצר חצי גרוגרת, כבר נחשב אצלו מלאכה, ולא יעבור על 'לא ישבותו', ואם כן, אין קושיא על האבות, שהרי אפשר שעשו מלאכה בשבת בחצי שיעור, דלענין 'לא ישבותו' נחשב מלאכה, ולענין שביתת שבת לגבי ישראל לא עשו מלאכה. ועל כן לא קשה קושיית המפרשים, רק לר' יוחנן דסבירא ליה חצי שיעור אסור מהתורה".

תירוץ זה קובע כי האבות עשו מלאכה בשבת – בחצי שיעור! כך שאם הם נחשבים לבני-נח, אין בהם הלכות שיעורים, וגם חצי שיעור נחשב בהם כמלאכה גמורה, ונמצא שלא שבתו בשבת. ואם הם נחשבים כישראל, הרי שחצי השיעור של המלאכה אינה נחשבת כמלאכה, ואין כאן חילול שבת. אולם תיכף ומיד באה ההסתייגות, כי אין תירוץ זה יכול להיאמר כי אם לריש לקיש הסובר כי חצי שיעור מותר מהתורה, אך לרבי יוחנן הסובר כי חצי שיעור אסור מהתורה, לא הועלנו כלום, שהרי עדיין איסור יש בעשיית חצי שיעור במלאכה.

והנה, האמת היא שרבי יוחנן גופיה יכול לתרץ על קושיה זו, כי הוא כלל אינו סובר את דרשה זו, ולדעתו אין כוונת הפסוק אלא לפשוטו של מקרא, שלא ישתנו העתים, מפני שבימי המבול לא שמשו המזלות.

עניין נוסף התלוי בשאלה זו האם שימשו המזלות בימי המבול הוא האם היה אפשרות להאיר את התיבה על ידי חלון שהכניס את האור החיצוני פנימה. אם אכן שימשו המזלות, השמש הירח והכוכבים, יש מקום להכניס את אורם אל התיבה על ידי עשיית חלון. אולם באם לא שימשו המזלות, הרי שמחוץ לתיבה היה חושך מוחלט, ואם באו להאיר את התיבה היו צריכים לעשות זאת על ידי תאורה פנימית של אבן טובה וכיוצא בזה.

הפליא איפוא רבינו וקשר את כל הקצוות: רבי יוחנן הסובר כי צוהר התיבה היינו אבן טובה אין זה אלא מפני שהוא הולך לשיטתו ממה שסובר ‘חצי שיעור’ אסור מן התורה, שהרי מחמת שיטתו זו קשה לו כיצד שמר אברהם את השבת (והוא אינו יכול לתרוץ שעשה מלאכה בחצי שיעור), ולפיכך אין הוא מסביר את הפסוק ‘יום ולילה לא ישובתו’ כאיסור לבני נח לשבות, אלא כפשוטו, שהעיתים יתנהגו כסדרן, וכשיטתו שלא שימשו מזלות בימי המבול, ולכן לא היה מועיל חלון לאור התיבה ולא כלום, ועל כרחנו שצוהר היינו אבן טובה.

אולם ריש לקיש הסובר ‘חצי שיעור’ מותר מן התורה, יכול לומר כי צוהר היינו חלון, שכן לשיטתו הוא יכול לומר את חידושו על איסור שביתת נכרי מבלי שהדבר יסתור את עובדת קיום אברהם את מצות השבת, שהרי אברהם יכול היה לעשות מלאכה בחצי שיעור, ושפיר יכול הוא לומר כי שימשו המזלות בימי המבול, ואין צורך להבטחה דלא ישובתו, ואין צוהר אלא חלון.

האפשרות היחידה של רבי יוחנן

חשוב להוסיף, כי בדומה לדברי רבינו על חידושו ב’קונטרס השיטות’, כי ‘הוא רב התועלת כי בזה יתיישבו כמה קושיות וסתירות’, הרי שגם בפרפרת זו מתיישבת תמיהה מהותית על עניין הצוהר: אין ספק כי פשוטו של מקרא בתיבת ‘צוהר’ היינו חלון, ואם כך, מפני מה הוצרך רבי יוחנן לשנות מהמובן הפשוט ולהסביר כי צוהר היינו אבן טובה.

על שאלה זו כבר עמדו המפרשים, הלא בספרתם, אולם לדברי רבינו אתי שפיר להפליא: לרבי יוחנן לא הייתה אפשרות להסביר שצוהר היינו חלון! וזאת מפני שלשיטתו כלל לא שימשו המזלות ולא היה אור שמש בעולם, והאפשרות היחידה להאיר את התיבה לא הייתה אלא על ידי אורם של אבנים טובות. אולם ריש לקיש, שבפניו לא עמדה מניעה זו, אכן פירש את הצוהר כחלון ולא כאבן טובה.

דרך חדשה בקשירת שתי המחלוקות

ואף כי אנן כי סיכתא בגודא לגמרא וכי אצבעתא בקירא לסברא ובבירא לשכחה,

הרי שתיכף ומיד כשראיתי את חידה זו שהוצעה בפני רבינו, עלה בדעתי להציע אופן אחר ומחודש להפליא בו יכולים אנו לקשור את המחלוקת אם צוהר הוא אבן טובה או חלון במחלוקת זו אם חצי שיעור אסור מן התורה.

כשלצורך כך עלינו להוסיף ולהקדים את המחלוקת הידועה אותה הביא רש"י בתחילת פרשת נח (בראשית ו, ט): "בדורותיו - יש מרבותינו דורשים אותו לשבח, כל שכן שאלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר, ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק, ואלו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכולם".

עוד יש להקדים את הידוע, כי אדם שניצל מעונש שלא בזכות מעשיו הטובים, אינו יכול להסתכל ולראות באחרים הנענשים, ורק אדם הניצל בזכות עצמו יכול להסתכל ולראות את הרשעים נענשים. ודבר זה למדנו ממה שאמרו המלאכים ללוט בהצילים אותו מפורענות סדום (בראשית יט, יז): "וַיְהִי כְהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה, וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶט עַל נַפְשָׁךְ אֶל תִּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאֵל תַּעֲמֹד בְּכָל הַפֶּכֶר, הִתְהַר הַמֶּלֶט פָּן תִּסָּפֶה", ופירש רש"י: "אל תביט אחריו - אתה הרשעת עמהם, ובזכות אברהם אתה ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול".

ורבים מספרי הדרוש קשרו את מחלוקת זו במהות הצוהר, אם אבן טובה היא או חלון, במחלוקת זו אם נח היה צדיק גם בדורו של אברהם או לאו, שאם צדיק היה נח, יכול היה לראות בפורענות הרשעים, ושוב אין כל מניעה שיהיה חלון בתיבה, שדרכה יוכל נח לראות בעונש המכול הבא על בני דורו, אולם אם נח כשלעצמו לא היה נחשב לצדיק, אסור היה לו לראות בפורענות הרשעים, ולאו כל כמיניה שיהיה חלון בתיבה, ולכן הוא שהאירו את התיבה על ידי אבן טובה.

בספרי הדרוש

ולבל יחסר המזג, אמרתי להביא מעט מלשונות המחברים לדורותיהם אשר עסקו בחידוש זה. וזה יצא ראשונה: הנה הדרשן רבי משה הכהן מטשונדוב, בספרו 'קהלת משה' (לכוב תקנ"ג), הביא זאת מפי השמועה ולא כתב מבטן מי יצא ומי ילדו:

"צוהר תעשה לתיבה, יש אומרים חלון, ויש אומרים אבן טובה. וקשה מאי נפקא מינה בזה. ושמעתי דהיש אומרים דפליגי בתיבת 'בדורותיו' היינו היש אומרים דהכא, דהיש אומרים דסבירא ליה דצדיק גדול היה - היה יכול לראות במפלתו, כמו שכתוב גבי לוט 'אל תביט אחריו', כי לוט היה צדיק שאינו גמור".

עשרים שנה לפניו מצאתי שמועה טובה זו אצל רבי בנימין קצנלבוך בספרו 'מנורת זהב' (דיהרפורט תקל"ג, אור עולם, פרשת נח): "צוהר, יש אומרים חלון ויש אומרים אבן טוב. ויש לומר דתליא בפלוגתא במדרש ב'לדורותיו' אי לשבח או לגנאי.

דמאן דאמר לשבח – גדול זכותו ויוכל לראות באבדת הרשעים, וזה כמאן דאמר צהר - חלון. אבל מאן דאמר לגנאי, סבר די להפקיע להציל את עצמו, אבל אין זכותו כל כך לראות באבדן אחרים, וכן פירש באשת לוט שנאמר לה ‘אל תבט אחריו’, לכן סבר אבן טוב להאיר לו בפנים, אבל לא יוכל לראות מה שבחוץ”.

וכעשרים שנה לפניו נדפס זאת בספר ‘עדות ביוסף’ (וולצבאך תק”א. פרשת נח אות כ): “מדי דברי בו זכור אזכרנו לטובה, מורינו ורבינו הגאון מ”ו גבריאל זלה”ה, ברש”י: ‘צהר - יש אומרים חלון ויש אומרים אבן טוב’, מאי פלוגתייהו? דרש”י מפרש ‘אל תבט אחריו’ גבי לוט: ‘אתה הרשעת עמהם איך כדאי לראות בפורענותם’, למאן דאמר שהיה חלון, אז ראה בשונאיו וניצל בזכותו וכדאי לראות, ולמאן דאמר אבן טוב, דורש לגנאי ואין כדאי לראות, דפח”ח ושפתים ישק”.

יצוין כי בעל השמועה המצוטט כאן הרי הוא הגאון רבי גבריאל עשקעלעס, מגדולי חכמי דורו ואב”ד הקהילות עלקיש, פראג מיץ וניקלשבורג, אשר נסתלק בשנת תע”ח ובעל ‘עדות ביוסף’ מצטטו פעמים רבות.

והמקור הקדמון ביותר שמצאתי עד כה לחידוש זה, הוא בספרו של הגאון רבי יהודה דיוואן, רבה של חברון, אשר בשמו יקבנו ‘חוט המשולש’ (קושטא תצ”ט, פרשת נח): “כתב רש”י ז”ל: צהר תעשה לתיבה, חד אמר חלון וחד אמר מרגלית. והוא הוא מאי דאיתא במדרש רבה, יעוין שם. ויש לחקור מאי איכא בינייהו דחד דריש חלון וחד דריש מרגלית.

ונראה לענ”ד במה שכתב בזוהר הקדוש דאית שני מיני צדיקים, יש צדיק שזכותו מספיק להציל את עצמו אבל אין לו כח לראות במפלת אויביו, ויש צדיק אחר שאינו די שניצול מהצרה אלא גם כן זוכה ורואה במפלת אויביו... ובזה נבין מחלוקת תנאים הנזכרת, והוא גם כן בנוי במחלוקת אחר. דאיתא במדרש ‘בדורותיו – ר’ יהודה אומר בדורותיו היה צדיק הא בדורות משה ושמואל לא היה צדיק, רבי נחמיה אומר בדורותיו היה צדיק ואילו היה בדורו של משה ושמואל על אחת כמה וכמה’.

ונראה דהאי פלוגתא תליא בהאי פלוגתא: מאן דדריש אותו לשבח, סבירא ליה דצוהר הוא חלון, לא מיבעיא שהוא ניצול אלא זוכה ורואה במפלת אויביו, וס”ל שהוא צדיק גמור. ומאן דדריש אותו לגנאי, סבירא ליה דצהר הוא מרגלית, ודי לו זכותו שינצל הוא בעצמו ולא יראה במפלת אויביו, ודריש מלת ‘בדורותיו’ שלא היה צדיק גמור”.

ואם כי לא נפניתי להוסיף ולחפש אחרי חכמים שקדמוהו, אך זאת ראיתי להדיא, כי ברבות הימים כיוונו לשמועה זו רבים מגדולי וגאוני הדורות, בהם החתם סופר בספרו ‘תורת משה’, רבי יהודה אסאד בספרו דברי מהרי”א, רבי שלמה קלוגר בספרו ‘אמרי שפר’ ועוד כהנה וכהנה.

חמס בחצי שיעור

עוד יש להקדים מה שמצאתי מילתא חדתא בספר 'זרע ברך' (שני, אמ"ד תכ"ב, פרשת נח), אשר יצא לפרש מה היה חטאו של נח, אשר בגין כך יש שהיו דורשים אותו לגנאי. וכתב כי חטא החמס של בני דור המבול היה בכך שהיו חומסים בחצי שיעור.

והוציא זאת ממה שנאמר (בראשית ו יא-יג): "וַתִּמְלֹא הָאָרֶץ חָמָס... וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קָן כָּל בָּשָׂר בָּא לִפְנֵי מִי מְלֹאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם", ודרשו במדרש (בראשית רבה לא, ה): "איזהו חמס ואיזה הוא גזל? אמר רבי חנינא: חמס אינו שוה פרוטה, וגזל שווה פרוטה; וכך היו אנשי המבול עושים: היה אחד מהם מוציא קופתו מלאה תורמוסים, והיה זה בא ונוטל פחות משהו פרוטה וזה בא ונוטל פחות משהו פרוטה, עד מקום שאינו יכול להוציאו ממנו בדין", וכן הוא בירושלמי (ב"מ פ"ד ה"ב, טו א).

ופירש בזרע ברך, כי אליבא דאמת לא הועילו בני הדור בזה כלום, כי הלוא לא ניתנו שיעורים לבני נח וכן נח נהרג אף על פחות משהו פרוטה, אלא שבני דור המבול רצו להעמיד דבריהם על דין תורה כאילו הם ישראל, וחשבו שלא יענשו על פחות משהו פרוטה. ובשלמא אם היו מקבלים על עצמם את התורה, להתנהג כדת של תורה, היו יכולים להתנהג בהם כדין ישראל ולא היו נענשים על החמס כשהוא חצי שיעור, אולם המה הלא סירבו להתנהג כדין תורה, רק בעניין החמס ביקשו להיות כישאל, ולזה כמובן לא נענה הקב"ה, ולכן נחתם גזר דינם על הגזל. והוסיף שם וחדש, שאף נח היה חוטא בכגון דא, לחמוס בחצי שיעור ובפחות משהו פרוטה, אלא שנח שלמד תורה היו דינו כישאל שאינו מחויב בחצי שיעור, יעוין שם היטב.

הא בהא תליא

איברא שכל דברי הזרע ברך על נח, שהגם שהוא היה חומס בחצי שיעור מ"מ לא נענש על כך, אין זה אלא דווקא כלפי העונש על חצי שיעור, שמחמת שהיה דינו כישאל לכן לא נענש על חצי שיעור. אולם כשאנו באים לדון על עצם האיסור שבמעשה החמס בחצי שיעור שעשה נח – הרי ברור כי הדבר תלוי ועומד במחלוקת אם חצי שיעור אסור מן התורה אם לאו, כי אם 'חצי שיעור מותר מן התורה', הרי שאפילו איסור לא הוה עביד, אולם אם 'חצי שיעור אסור מן התורה', בוודאי שאיסורא קעביד (אלא שלא נענש על כך).

נמצא כי לחידוש ה'זרע ברך', שנח היה חומס בחצי שיעור, עולה שאם נימא ש'חצי שיעור מותר מן התורה', עדיין נח צדיק גמור היה ולא נפל רבב במעשיו, ושפיר היה יכול לראות במפלת הרשעים, ולפיכך 'צוהר' הרי הוא חלון, שדרכו יכול היה להשקיף ולראות במיתת דור המבול. אולם אם 'חצי שיעור אסור מן התורה', הרי שנח איסורא קעביד, ואם כי אין הממון יוצא בדיינים בהיותו פחות מש"פ, אולם איסורא עדיין יש בזה, ולפיכך לא היה יכול לראות במפלת הרשעים, ולפיכך הוכרחו לפרש שאין צוהר אלא אבן טובה.